

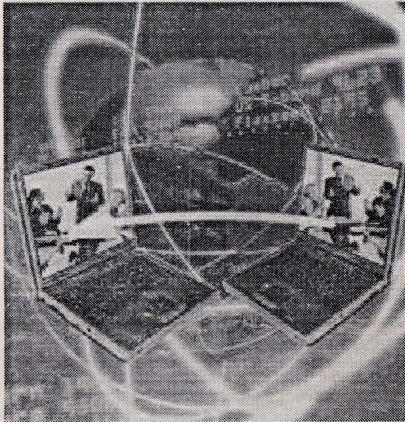
37.01(082)

с91

*Міністерство освіти і науки України
Криворізький державний педагогічний університет
Національна металургійна академія України
Кременчуцький інститут економіки та нових технологій*

III Всеукраїнська конференція

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ В НАУЦІ ТА ОСВІТІ

**Збірка наукових праць
Том 2**

**Кривий Ріг
2003**

КОМП'ЮТЕРНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ДОСЛІДУ РЕЗЕРФОРДА В СЕРЕДОВИЩІ ЕЛЕКТРОННИХ ТАБЛИЦЬ

Ю.В. Єчкало, І.О. Теплицький

м. Кривий Ріг, Криворізький державний педагогічний університет

При вивченні загального курсу фізики провідну роль відіграє демонстраційний і лабораторний експеримент. Процес комп'ютеризації освіти додав до арсеналу дидактичних засобів методики викладання фізики новий потужний інструмент – комп'ютер, з яким сьогодні пов'язують нові оптимістичні надії й сподівання. Але оскільки останнім часом справа доходить до фетишизації комп'ютера, вважаємо за доцільне нагадати, що він стає дійсно ефективним, насамперед, за умови *адекватного* використання.

Як зазначається в [1], “комп'ютер є чудовим засобом для наукових досліджень – моделювання явищ і процесів, виконання різноманітних експериментів. На заняттях із фізики комп'ютери можуть використовуватись для моделювання класичних дослідів”.

До таких належить дослід Е. Резерфорда, з якого, безпосередньо впливає ідея атомного ядра – тіла малих розмірів, в якому сконцентровані майже вся маса та весь позитивний заряд атома. Суть дослідів добре відома: α -частинки розсіюються тонкою золотою фольгою, причому незначна їх кількість відхиляється на кути, більші 90° .

Поставимо за мету побудову траєкторії частинки, яка з деякою прицільною відстанню r наближається до ядра атома [2].

Теоретичні відомості

Для того, щоб позитивний заряд атома міг відкинути α -частинку назад, потенціальна енергія кулонівського відштовхування біля границі цього заряду повинна дорівнювати кінетичній енергії α -частинки:

$$\frac{q_1 q_2}{4\pi\epsilon_0 r} = \frac{mv^2}{2} \quad (1)$$

Сила Кулона, що в даному випадку є силою відштовхування,

$$F = \frac{1}{4\pi\epsilon_0} \cdot \frac{q_1 q_2}{r^2}. \quad (2)$$

Оскільки маса ядра $^{197}_{79}\text{Au}$ помітно більша за масу α -частинки (^4_2He), то після взаємодії швидкість ядра практично не змінюється. Якщо обрати систему відліку, як показано на рис. 1а, б, то

$$F_x = F \frac{x}{r}, \quad F_y = F \frac{y}{r}, \quad r = \sqrt{x^2 + y^2},$$

і рівняння руху в проекціях на вісі координат матимуть вигляд:

$$\begin{cases} m \frac{d^2 x}{dt^2} = m \frac{dv_x}{dt} = F_x, & v_x = \frac{dx}{dt} \\ m \frac{d^2 y}{dt^2} = m \frac{dv_y}{dt} = F_y, & v_y = \frac{dy}{dt} \end{cases}$$

Для розв'язання цих диференціальних рівнянь напишемо наближенні співвідношення у формі скінчених різниць:

$$\begin{cases} v_{x,n+1} = v_{x,n} + (F_x / m)\Delta t; \\ v_{y,n+1} = v_{y,n} + (F_y / m)\Delta t \\ x_{n+1} = x_n + v_x \Delta t; \\ y_{n+1} = y_n + v_y \Delta t; \\ t_{n+1} = t_n + \Delta t. \end{cases}$$

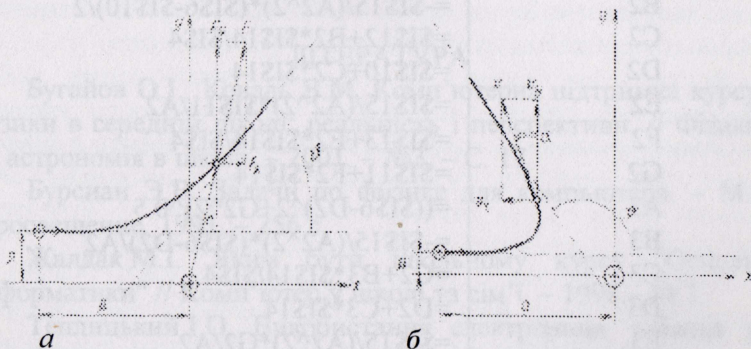

Рис. 1

Отримаємо траєкторію – гіперболу. При великих прицільних відстанях p траєкторії подібні до зображених на рис. 1а, при малих – на рис. 1б. Значення p , менші за $2 \cdot 10^{-15}$ м, брати не слід, оскільки починає проявлятися “неточковість” ядра і виникають відхилення від закону Кулона.

Саме у такий спосіб Е. Резерфорд у 1911 р. уперше оцінив розміри ядра: $\sim 10^{-15}$ м.

Алгоритм роботи з моделлю

Початкові умови: при $t = 0$, $x = -a$; $y = p$; $v_{y0} = 0$. Швидкість v_{x0} знайдемо за формулою $T_0 = mv_{x0}^2/2$, де T_0 – початкова кінетична енергія α -частинки. Вона визначається з (1).

Позначимо $f = \frac{q_1 q_2}{4\pi\epsilon_0}$ (для скорочення запису формул).

Відстань a слід узяти набагато більшою за p (частинка летить здалеку), наприклад, $a = 10^{-14}$ м. При швидкостях порядку 10^7 м/с і відстанях порядку 10^{-15} м проміжки часу будуть $\sim 10^{-22}$ с. Тому візьмемо для початку $\Delta t = 5 \cdot 10^{-23}$ с.

Згідно [4] спочатку заповнюємо рядок 1 (стовпці від А до G включно) іменами змінних: r , $F_x v_x$, x , F_y , v_y , y . Далі слід заповнити стовпець Н (“Дано:”) вхідними даними у такій послідовності: q_1 , q_2 , m , T_0 , a , p , ϵ_0 , x_0 , y_0 , v_{x0} , v_{y0} , Δt , f , а стовпець І – їхніми числовими значеннями.

Решта комірок заповнюється формулами згідно таблиці:

Комірка	Формула
A2	$=((\$6-\$10)^2+\$11^2)^{0.5}$
B2	$=-\$15/(A2^2)*(\$6-\$10)/2$
C2	$=\$12+B2*\$14/\$4$
D2	$=\$10+C2*\$14$
E2	$=\$15/(A2^2)*\$11/A2$
F2	$=\$13+E2*\$14/\$4$
G2	$=\$11+F2*\$14$
A3	$=((\$6-D2)^2+G2^2)^{0.5}$
B3	$=-\$15/(A2^2)*(\$6-D2)/A2$
C3	$=C2+B3*\$14/\$4$
D3	$=D2+C3*\$14$
E3	$=\$15/(A2^2)*G2/A2$
F3	$=F2+E3*\$14/\$4$
G3	$=G2+F3*\$14$

Примітка: формули 3-го рядка (від A3 по G3) копіюються у наступні до 101-го включно.

Траєкторії руху частинок – графіки залежності $y = y(x)$ – показані на рис. 2.

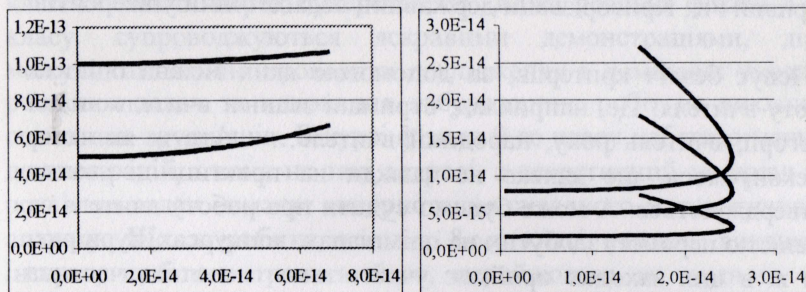

Рис. 2

Побудова траєкторії руху α -частинки – тільки один із можливих способів використання запропонованої моделі в навчальному процесі. Вона може застосовуватись також для розрахунку кута відхилення α -частинки і з'ясування його залежності від прицільної відстані.

Визнаючи за комп'ютером роль провідного сучасного дидактичного засобу, "слід зауважити, що одним із найвагоміших аргументів на користь використання засобів НІТ у навчальному процесі чи проти нього має бути такий: НІТ, як і будь-які інші нововведення, слід використовувати тільки тоді, коли таке використання дає незаперечний педагогічний ефект" [3].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бугайов О.І., Коваль В.М. Комп'ютерна підтримка курсу фізики в середній школі: реальність і перспективи. // Фізика та астрономія в школі. – 2001. – №3. – С. 17
2. Бурсиан Э.В. Задачи по физике для компьютера. – М.: Просвещение, 1991. – 256 с.
3. Жалдак М.І. Яким бути шкільному курсу "Основи інформатики" // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 1998. – № 1.
4. Теплицький І.О. Використання електронних таблиць у комп'ютерному моделюванні // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 1999. – № 2. – С. 27–32.